

primer kolizej v osmih slikah

miha dešman

uvodnik
esej
zgodovina
prevodi

I.

V današnjih razmerah, ko potrošniška in medijska kultura s pomočjo komercializacije in individualizacije, tematiziranih okolij in bebave zabave vse bolj grobo manipulirata z našimi dušami in pametjo, imata umetnost in z njo arhitektura pomembno vlogo rezistence – obrambe osebne izkušnje, intelektualne svobode, pravice do drugačnosti, pravice do enakosti pred zakonom itd. Zato je prava umetnost eksistencialna podlaga za razumevanje sveta in za človeka vredno bivanje. Žal pri tej obrambi, vsaj zaenkrat, nismo uspešni. Okolje se pred našimi očmi spreminja v množično proizvajan in univerzalno oglaševan kič. Arhitektura še zdaleč ni neobčutljiva za te trende. Najbrž je res, da v bližnji prihodnosti ni pričakovati radikalne spremembe te smeri, ki vodi v razčlovečenje. A je prav zato tako pomemben pogled, čeprav pesimističen, ki od arhitektov (pa tudi umetnikov in drugih) zahteva etični uvid in ravnanje ter s tem obrambo avtentičnosti človekovega bivanja in delovanja.

Dolžnost ohranjanja podedovanih spomenikov kulture je pomemben del tega splošnega etičnega imperativa. Georg Dehio, znameniti nemški teoretik zaščite spomenikov (1850-1932), pravi: »Arhitektura uničuje arhitekturo. Tako je bilo vedno, in to smo jemali kot naravno nujnost. Toda ali ne bi bilo mogoče, da bi se kot družba z načrtno zaščito uprli rušilnim pritiskom in tako vsaj za precej časa podaljšali življenjsko dobo naših umetnostnih in spomeniških zakladov? Misel v resnici ne sega dlje kot v 19. stoletje in vsekakor nosi njegov duhovni pečat.«¹

Od konca 19. stoletja do danes smo bili priče vzponu in tudi padcu institucionalne zaščite kulturne dediščine. V zadnjem času se vse bolj kaže njen propad, tako v operativnem kot v strokovnem in moralnem smislu.² Tako morajo njeno vlogo prevzemati civilna družba in zainteresirane strokovne javnosti. A vrste civilne družbe na področju varovanja arhitekturnih spomenikov in mestne podobe so redke in premalo organizirane, včasih zmanipulirane, drugič strokovno podhranjene. Ker jih institucije v veliki meri ignorirajo, je boj za vpliv v javnem življenju predpogoj za obstanek in razvoj. Vsak poraz pomeni poglobljanje pesimizma v viziji prihodnosti in žal tudi nepovratno izgubo dela naše skupne materialne identitete.

II.

Najbrž smo prišli do ekološke in ekonomske meje kvantitativne rasti in potreb po zgrajenem prostoru. To velja za svet v celoti ter tudi za Slovenijo in Ljubljano. Zgrajenih je dovolj stavb. Na voljo je dovolj kvadratnih metrov stanovanj, pisarn, šol in tovarn.

Arhitektura prihodnosti bo postala predvsem arhitektura prenove. Realnost dogajanj v prostoru pa je zaenkrat še popolnoma drugačna in celo nasprotna.

Prostor je bodisi na neprimerni lokaciji ali pa je v napačnem lastništvu ali upravljanju, ni profiten, ne ustreza zahtevam tehnologije in standardom. Zato se vse več gradi. Gradi se v še nepozidanem okolju, zgoščajo se obstoječa naselja ali pa gre za rušenje obstoječega in novogradnjo. Ponavadi je razlog za rušenje to, da hoče lastnik stavbe z rušenjem in novogradnjo kapitalizirati zemljišče, pridobiti profit. Lastnik se vpraša, ali je bolj ekonomično uporabljati stavbo v sedanjem stanju, jo prenoviti ali pa jo podreti in nadomestiti z novo. Pri nadomestitvi je možno povečati kapaciteto in izboljšati gradbeno kondicijo, zamenjati program ... predvsem pa zaslužiti! Pa še to – rušitev je včasih lahko znak sproščenosti in svobode.

Problem nastopi, ko je obstoječa stavba, ki jo hoče lastnik porušiti, kvalitetna ali celo zaščiteni v njegov zasebni interes trči ob javni interes. V teoriji je situacija jasna – prednost ima javni interes. Seveda pa je vsak primer zase kompleksen in večplasten. Politika, urbanisti in spomeniško varstvo se morajo opredeliti do problema kot celote in do vsakega posameznega primera. V proces je treba vključiti tako stroke kot javnosti. Ovrednotiti je treba mnogo dejavnikov, od lastnikovih ali investitorjevih strategij, potencialnih prednosti za mesto, zaščite stavbne dediščine, vpliva na mestno strukturo itd., pa vse do trajnostnih in ekoloških parametrov.

III.

Pred nekaj leti je zasebni investitor kupil propadajoči Kolizej, »ljubljsko gradbeno sramoto«, in priredil vabljeni natečaj, na katerega je povabil tuje arhitekta, med njimi nekaj v svetovnem merilu zvenceh imen. S tem je nekako vzel v svoje roke dve pomembni javni nalogi: urbanistično načrtovanje in varovanje arhitekturne dediščine. Za to pa si je moral »vtakniti v žep« kar dve primarni javni politični in družbeni entiteti: državo in mesto. Privatizacija javnega je seveda dejstvo, v tem primeru pa je stvar še daleč bolj radikalna – zasebni investitor se sam odloči, da urbanistični dokumenti in spomeniška zaščita zanj ne veljajo oz. da bo v svoje roke prevzel tudi urbanistično načrtovanje in zaščito spomenikov.

V nadaljevanju zgodbe je država Slovenija sprejela zakon, ki omogoča rušenje spomenikov, mestni svet je to potrdil z umikom zaščite, v bližnji prihodnosti pa bo verjetno isti mestni svet prav tako poslušno potrdil suspenz prostorskega dokumenta, ki za območje predvideva manjši program in zahteva javni natečaj. Dejavnost prostorskega načrtovanja in zaščita kulturne dediščine, ki sta po definiciji v javni domeni,³ tako prehajata v službo zasebne pobude in interesa. To, da je investitor kompromisno znižal višino objekta, predvideno v zmagovalni rešitvi na natečaju (s 100 m na 70 m), je samo pesek v oči ob dejstvu, da ni bila upoštevana nobena od zahtev civilne in strokovne javnosti.⁴

Natečaj je tako s programom kot z obveznostjo rušitve obstoječega v celoti tudi sodelujoče vabljene arhitekta zapeljal v megalomanske rešitve, saj so verjeli, da je rušitev nesporno dejstvo in da je tak program, kot so ga dobili v razpisnem gradivu, pač ustrezno urbanistično in politično verificiran; navsezadnje so to jamčili tudi podpisi eminentnih članov natečajne žirije. Pa je šlo pri vsem skupaj za manipulacijo in tudi zato je natečaj nelegitimen. Nekateri se še vedno (ali pa se na novo) sprenevedajo, da je natečaj pač bil in da imena tujih zvezdnikov opravičujejo nepravilnosti pri organizaciji. Na to ne smemo pristati, saj bi to pomenilo simbolni poraz in tudi kastracijo civilne strokovne družbe. Zamašili smo jim usta, bi se lahko pohvalil glavni protagonist, in to bi kot precedenčni primer odprlo vrata novim projektom s podobnimi idejami o hitrem in velikem zaslužku.

IV.

Na tem mestu povzemam stališče Urbanističnega sveta za Ljubljano, ki je, tako kot mnogo drugih iniciativ civilne javnosti, ostalo brez pravih odgovorov. Naletelo je na molk, medijsko blokado ter sprenevedanje lastnika in večine akterjev, političnih, upravnih, kulturnovarstvenih in drugih:⁵

»Predlog za rušitev Kolizeja in intenzivno pozidavo na njegovem zemljišču se je začel, in se, kot kaže, nadaljuje mimo rednih in pričakovanih obveznih postopkov. Intenzivna medijska kampanja je sicer nekoliko potihnila, zato pa se v zakulisju po nekaterih javnih informacijah zadeva intenzivno in netransparentno premika naprej.

Vsi si želimo, da bi se objekt oziroma območje Kolizeja izklopalo iz situacije, v katero je zdrsnilo po krivdi dolgoletnih brezvestnih gospodarjev in delno tudi pretogih dosedanjih aktov. Pri tem ne prejudiciramo načina njegove nadomestitve - prenove, prezidave in/ali dozidave, novogradnje. Izpolnjene pa morajo biti ključne zahteve, da bodo pri tem polno upoštevan javni interes in spoštovani predpisani postopki ter zakoni.

1. Za območje Kolizeja je treba na novo definirati prostorsko še sprejemljive normative - FSI, tlorisne in višinske gabarite - ter program.

(Pri tem je mogoče tudi pozitivno ovrednotiti nekatera spoznanja, ki izhajajo iz natečajnih preveritev v vabljenem natečaju.)

Definiranje prostorsko sprejemljivih normativov izrabe prostora in višine objektov je predmet prostorskih aktov. V pripravi so novi strateški in izvedbeni akti za območje MOL, ki bodo (pričakujemo) ustrežnejša podlaga za sprejemanje odločitev o posegih na območju centra Ljubljane in Kolizeja kot pa tri desetletja stari veljavni prostorski akti.

Pri načrtovanju urbanega razvoja je treba upoštevati dejstvo, da je Ljubljana srednjeevropsko mesto, ki ima kvalitetno in jasno izraženo urbano in arhitekturno identiteto, še posebno v ožjem mestnem središču znotraj mestnega obroča. Če jo hočemo kot tako varovati pa tudi razvijati naprej, vnašanje izrazito gabaritno predimenzioniranih in neuskajanih volumnov (kakršnega predstavlja prvonagrajeni projekt za Kolizej iz spornega vabljenega natečaja avtorjev Neutelings in Riedijk Architects) v njeno urbano tkivo ogroža njene ključne značilnosti. Medtem ko procesi globalizacije, amerikanizacije oz. univerzalizacije mest vodijo v siromašenje kakovostnih razlik in identitet ne le v evropskem, temveč tudi v svetovnem merilu, večina sprejetih svetovnih dokumentov o urbanem razvoju (Agenda, Habitat, ESDP...) govori o modelu trajnostnega razvoja mest, ki v kontekstu bivalne kvalitete izpostavlja človeško merilo in ravnotežje med naravnim in urbanim, starim in novim, mestom in podeželjem.

2. Po sprejetju novo definiranih normativov je na njihovi osnovi potrebno izpeljati regularen javni natečaj za projekt območja Kolizeja.

Ne glede na to, kaj je z natečajem za Kolizej v Ljubljani hotel doseči njegov naročnik, je jasno, da ta natečaj nima nobene formalne veljave. Natečaj bi imel zakonsko predvideno veljavo in funkcijo v dveh primerih:

- če bi šlo za javni urbanistično-arhitekturni natečaj, ki ga kot pogoj za pridobitev gradbenega dovoljenja za območje Kolizeja izrecno predpisujejo veljavni prostorski ureditveni pogoji,

- ali če bi šlo za urbanistični natečaj za pridobivanje strokovnih rešitev v fazi priprave katerega od prostorskih aktov, ki veljajo za območje Kolizeja.

V danem primeru ne gre za nobenega od navedenih vrst natečajev: za prvega mu manjka pogoj odprtosti in upoštevanja pogojev veljavnih prostorskih aktov, drugi pa bi prišel v poštev le, če bi bil izveden v postopku priprave prostorskega akta. Naročnik je z natečajem torej opravil s formalnega vidika povsem zasebno (z dejanskega pa seveda zelo javno) preveritev mogočih arhitekturnih rešitev za območje Kolizeja, na katero pa se v nobenem bodočem postopku - ne v postopku sprejemanja prostorskih aktov in ne v postopku izdaje gradbenega dovoljenja - ne bo mogel sklicevati.

Investitorja in pristojne organe mesta ter države pri tem ponovno opozarjamo na upravičene zahteve civilne strokovne sfere ter na nekatere strokovne ugotovitve, ki so bile že izpostavljene ob okrogli mizi v CD decembra 2004 in zapisane v povzetku, ki ga je pripravilo DAL februarja 2006:

1. zahteva po doslednem spoštovanju pravnega reda, zakonov in zakonsko predpisanih postopkov;
2. zahteva po izvedbi zakonsko predpisanega javnega natečaja (z možnimi vabljenimi udeleženci) kot edini zakoniti osnovi za nadaljnje postopke na lokaciji;
3. zahteva po spoštovanju in ohranjanju specifičnega merila kulturne dediščine in situ ter s tem pogojev za revitalizacijo območja Kolizej in njegovo aktivno vključevanje v sodobni poslovni utrip mesta;
4. odprtost do delovanja arhitektov iz tujine, vendar le ob strokovno, kulturno in finančno enakopravnih pogojih;
5. predhodno izvedeni vabljeni natečaj odstopa od predpisanega načina izvedbe javnih natečajev ter od tudi pri nas sprejetih mednarodnih dokumentov o urbanem razvoju (Agenda, Habitat, ESDP...), ki podpirajo model trajnostnega razvoja mesta;
6. zaradi prevelikih in nerealnih kvantitativnih ambicij za obravnavano lokacijo so rezultati natečaja (kljub udeležbi nekaterih znanih tujih arhitektov) veliko slabši od pričakovanih;
7. predlagana rešitev po sporni višini nikakor ne sodi v ta prostor, ker ruši obstoječe merilo mesta in skozi generacije varovane in za identiteto mesta ključne poglede na njegove kulturne in naravne dominante;
8. višinski poudarki v mestnem središču so smiselni in utemeljeni, vendar le na strokovno preverjenih lokacijah, med katere pa prostor Kolizeja ne sodi;
9. pozdravlja se pobuda investorjev, da vlagajo v mestno jedro, vendar bi morala mestna uprava zasebne interese in investicije kvalitetno in pravočasno usmerjati, tako da se skladno zagotovi ravnotežje javnega in zasebnega interesa.

Menimo, da morajo vsi udeleženi - investitor, mestna uprava na čelu z županom in podžupanom, pristojnim za prostor, ter predstojnikom oddelka za urbanizem, kot tudi direktorat za varovanje dediščine - jasno in javno predstaviti svoja stališča do primera Kolizej kot tudi do našega predloga in se dogovoriti za takšno nadaljevanje projekta za območje Kolizej, ki bo zagotovilo pravilno in skladno umeščanje zasebnih in javnih interesov v prostor mesta.«

V.

Arhitektura 19. stoletja na Slovenskem je v naši umetnostnozgodovinski stroki relativno slabo obdelana in ovrednotena. Arhitektura tistega obdobja naj ne bi bila nič posebnega, kar naj bi izhajalo iz položaja takratne dežele Kranjske kot periferije habsburškega cesarstva. Dr. Damjan Prelovšek je povezal obdobje s centralno »vojaško« organizacijo stavbarstva v monarhiji, ki je na Dunaju sicer dopuščala razmah arhitekture, v provinci pa je sledila predvsem utilitarnim smotrom.⁶ Bidermajerju v prvi polovici stoletja je v drugi polovici sledil klasicizem, kasneje pa tudi t. i. Rundbogenstil pa različni historicizmi. Zanimivo je, kako je center (Dunaj) vplival na arhitekturo v provinci. Arhitekturne revije so že takrat določale trende, tako da je na vsem ogromnem ozemlju monarhije nastajala podobna arhitektura, kot so reprezentativne javne stavbe, še zlasti pa meščanske predmestne vile, tako na Poljskem, v Ukrajini kot v Ljubljani. V Ljubljani je Kranjska stavbinska družba,⁷ ustanovljena leta 1873, zgradila večino historicističnih stavb - vojašnice, muzeje, vladno palačo, sodnijo, gledališča itd.

Tudi arhitekturna zgodovina se še ni resno ukvarjala s tem obdobjem. Potrebno bi bilo znanstveno ovrednotenje, z doktorati in drugimi raziskovalnimi projekti, katalogizacijo in seveda ustrezno zaščito. V arhitekturnozgodovinski doktrini je prevladovalo stališče, da se z 19. stoletjem ni vredno ukvarjati, saj naj bi šlo za obdobje, ki ni bilo originalno in je zgolj recikliralo elemente preteklih obdobji. Ko pa bi enkrat pričeli raziskovati in inventarizirati arhitekturo 19. stoletja, bi se najprej pokazalo izredno bogastvo obdobja, prav v vrhu pa bi se znašle nekatere ogrožene stavbe, kot sta ljubljanski Kolizej⁸ in Cukrarna.⁹

VI.

19. stoletje je bilo s svojo artikurirano pragmatičnostjo predhodnik in tudi šola današnjega časa. Obdobje ima v arhitekturnem smislu veliko opraviti z materialnostjo, sijajem, inscenacijo in atmosfero, kar so teme, s katerimi se spopada tudi sodobna arhitektura. Takrat so se razvile teme ornamenta kot operativnega orodja, večnamenskosti forme in funkcije, velike uporabnosti eklekticizma itd. Arhitekti so že takrat morali znati sodelovati z investitorji, se prilagajati in dvomiti, hkrati pa vztrajati pri navdušenosti in ljubezni do svojega dela in poklica. Velika javna, pedagoška in socialna vloga te arhitekture se do danes ni izčrpala. Vladna palača, Narodni muzej, Kazina, Univerza in mnoge druge stavbe so ključnega pomena za Ljubljano in za njeno urbano strukturo.

Rehabilitacija obdobja bo prinesla tudi drugačen odnos do posameznih arhitekturnih spomenikov, tako na strani javnosti kot arhitekturne in umetnostnozgodovinske stroke. Arhitekti ne cenimo dovolj tega obdobja, kar gre pripisati inerciji prej opisanega podcenjevanja, predvsem pa tudi splošnemu neznanju ter nepoznavanju arhitekturne zgodovine in teorije v celoti. To neznanje ima svoj izvor na fakulteti za arhitekturo, kjer resna arhitekturna zgodovina že dolgo nima prave domovinske pravice. A to je že druga tema.

V Ljubljani je umik jugoslovanske armade sprostil velike komplekse vojašnic. Po skoraj 20 letih lahko ugotovimo, da nam ni uspelo izkoristiti vseh potencialov tega umika. Če lahko pohvalimo Mladiko, pogojno tudi Metelkovo, je drugače s Topniško ali Roško. V resnici objekti niso neuporabni niti nepraktični. Le ne omogočajo tako visokega zaslužka kot rušitev in novogradnja, če investitor s slednjo doseže bistveno povečanje kapacitete. Objekti vojašnice na Topniški so bili porušeni, kar je škoda, saj se na njihovi lokaciji že desetletje ni zgodilo nič. To je morda model, ki čaka tudi nekatere druge zanemarjene in ogrožene objekte. Imeli bomo porušene spomenike, z novimi arhitekturnimi atrakcijami ali pa brez njih. Vojašnici na Topniški sledijo Plečnikov stadion, Klavnice, Bellevue, Kolizej, od modernih stavb Učne delavnice, tiskarna Mladinska knjiga itd. Ali res lahko sprejmemo, da je bila porušena Severjeva Tiskarna Jožeta Moškriča, da bi na njenem mestu postavili tipski Hofer? V ohranjeno obstoječo tiskarno bi brez velikih težav lahko bistveno lepše umestili trgovski program, pa še ohranili bi arhitekturno dediščino. Boljša usoda se (vsaj zaenkrat) obeta Rogu, upamo, da tudi Cukrarni, Tobačni in številnim drugim.

VII.

Da velika stavba Kolizeja nima simpatij široke javnosti, ne preseneča, predvsem zaradi statusa socialnega geta, ki ga ima že desetletja, in pa intenzivne propagande v režiji lastnika v škodo stavbe. Argumenti zdrave pameti in stroke so ob tem nemočni. Najbrž je logično, da se v Kolizej ni mogel naseliti spontan kulturni program ali skvot, tako kot se je zgodilo na Metelkovi in v Rogu, saj bi verjetno varnostniki s silo preprečili vsak takšen poskus, česar si javni lastnik (mesto) ne upa privoščiti.

Glavni argument zagovornikov rušenja je poleg odrekanja spomeniške vrednosti ekonomska nevzdržnost prenove. V tem argumentiranju je bilo veliko manipulacij in sprenevedanj, ki so dosegla svoj namen, na drugi strani pa institucije niso opravile svoje vloge. Iskati investitorje ob nezreli politiki pa je seveda nemogoče in absurdno. Branilci Kolizeja – umetnostni zgodovinarji, nekateri (ne vsi) arhitekti, intelektualci humanističnega kova – smo v procesu hitro postali izolirani, argumenti se niso slišali (poslušali), pa tudi teksti velikokrat niso bili objavljeni. Tudi mesto Ljubljana si je nad Kolizejem umilo roke.

VIII.

Večina vzornih primerov prenove je nastala z javnim investitorjem ali vsaj v javno-zasebnem partnerstvu. Javni interes – ne le ocena umetnostnih zgodovinarjev – je usmerjal prenove velikih struktur iz 19. stoletja v sodobne kulturne centre, galerije, pa tudi stavbe z mešanimi javnimi in tržnimi programi, poslovne, trgovske ali stanovanjske stavbe. Dunaj, Pariz, Torino, London – ali se jim bo pridružila tudi Ljubljana? Odvisno je od nas vseh, še najbolj pa od politike. Nič, kar so stari dobro naredili, ne smemo zapraviti, je trdil Plečnik. Kako se torej lotiti prenove Kolizeja?

Vprašanje prenove se je s pomočjo manipulacije oblikovalo v črno-belo dilemo: konservatorska prenova ali rušenje. Nekateri smo že od vsega od začetka poskušali povedati, da med obema skrajnostma obstaja neskončna paleta vmesnih rešitev in da bi morali na kreativen strokoven način poiskati pravo. Najprej pa moramo odgovoriti na vprašanje: Ali Kolizej ima arhitekturne, funkcionalne, tehnične in gradbene kvalitete, da bi ga bilo vredno ohraniti in obnoviti? Zagovorniki trdijo, da je idealen za večnamensko kulturno rabo. Ali gre pri njih za romanticizem, ki ni utemeljen niti z ekonomskimi niti z estetskimi parametri? Poglobljeni strokovni teksti, ki jih objavljamo, dokazujejo, da obstaja za ohranitev mnogo umetnostnozgodovinskih, arhitekturnih pa tudi pragmatičnih razlogov. Zanj govori mnogo pomembnih ekonomskih in gradbenotehničnih, ne zgolj kulturnih argumentov.

Ko enkrat priznamo, da gre za stavbo z zgodovinsko vrednostjo, pa se pri obnovi Kolizeja, kot rečeno, ponujata dve različni možnosti. Po prvem scenariju bi si zaslužil popolno prenovo. Pri tem so pragmatični razlogi pomaknjeni v ozadje, najpomembnejši postanejo konservatorski. Ta scenarij bi zahteval široko javno financiranje, kar je v sedanjih situaciji težko pričakovati. Ekonomski, pa tudi arhitekturni argumenti bi se po mojem mnenju najbolje udeležili v projektu aktivne prenove. Medtem ko se konservator obrača v preteklost, arhitekt tudi v obstoječem vidi možnost nove sinteze, vidi bodočnost. Ne gradi na tabuli rasi niti na zeleni trati. Startna osnova za projekt aktivne prenove je obstoječi objekt. Iz odnosa do obstoječega lahko s prenovo nastane neka dodatna vrednost, mik, ki ga sicer ni. Prostorske, obrtniške, tudi funkcionalne kvalitete so ohranjene in nadgrajene v sintezi z novim. To bi bil lahko kompromis, ki bi pokazal pot naprej.

Opombe:

¹ »Die Baukunst zerstört die Baukunst. So war es immer, und man nahm es hin wie eine Naturnotwendigkeit. Wäre nun aber nicht möglich, durch planmäßig und gesellschaftlich geübten Schutz den zerstörenden Mächten entgegenzutreten und damit die Daseinsdauer unseres Kunst- und Denkmälerschatzes um eine gute Frist wenigstens zu verlängern? Der Gedanke ist in Wahrheit nicht älter als das 19. Jahrhundert und trägt durchaus dessen geistiges Gepräge an der Stirn.« Georg Dehio, Denkmalschutz und Denkmalpflege im neunzehnten Jahrhundert, 1905.

² Dr. Breda Mihelič, »Ali Ljubljana sploh potrebuje spomeniško varstveno službo (Ob natečaju za pridobitev urbanistično arhitekturne rešitve za območje Kolizej)«, Delo, 2004, ponatis v tej številki ab.

³ Dr. Pavel Gantar, »Ali se je prihodnost dotaknila tudi Ljubljane?«, razgledi.net, maj 2008.

⁴ Povzetek okrogle mize v CD, Izvršni odbor DAL, 18. 2. 2006.

⁵ Urbanistični svet za Ljubljano: Ilka Čerpes, Andrej Černigoj, Miha Dešman, Andrej Hrausky, Drago Kos, Gregor Košak, Aleksander Ostan, Borut Šantej, Aleš Vodopivec, Stališče 8 o urbanističnih posegih v Ljubljani, maj 2007.

⁶ Dr. Damjan Prelovšek, »Stavbarstvo 19. stoletja in iskanje narodne identitete«, v: Umetnost na Slovenskem, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1998.

⁷ Še kar pomenljivo je, da se današnji grobar Kolizeja, Anderličeva Kranjska investicijska družba, z imenom zgladuje po njej. Gre za prisvajanje kulturne in ekonomske zgodovine za zasebne cilje profitne narave.

⁸ Kolizej je eden ključnih objektov romantičnega historicizma in Prešernovega časa. Ta Prelovškov opis Kolizeja pa ni dovolj. V tej številki ab objavljamo fragmente nove valorizacije Kolizeja, ki dokazujejo, da je bil objekt v času nastanka ena prvih evropskih megastruktur.

⁹ Cukrarno omenja Prelovšek kot eno prvih in redkih ohranjenih prič zgodnje industrializacije na Slovenskem, ki je pomembna tudi kot spominsko mesto slovenske literarne moderne.

Ljubljanski kolizej v ogledalu časa

darija mavrič

uvodnik
esej
zgodovina
prevodi

Ko pomislimo na Ljubljanski Kolizej, nas vznemiri že sama beseda – od kod izhaja, zakaj takšno ime? Odgovor lahko hitro najdemo pri rimskem Koloseju, poimenovanem po ogromnem kipu cesarja Nerona – kolosu, ki je nekdaj stal na mestu sedanjega amfiteatra. Besedo »coliseo« naj bi prvič uporabil častitljivi Beda, ki je zapisal: »Quandiu stabit coliseus, stabit et Roma; quando cadit coliseus, cadet et Roma; quando cadet Roma, cadet et mundus.« Srečamo jo tudi v večini romanskih jezikov: v francoščini le colisée, v španščini el coliseo in v portugalsščini o coliseu.

Zakaj sta pod tem imenom znani tudi že zdavnaj preminula stavba v Gradcu in stavba (v kritičnem stanju, zaradi nekaterih tik pred evtanazijo) v Ljubljani? Morda zaradi velikosti,¹ morda zaradi oblike dvoran (npr. južna dvorana je bila namenjena maneži, pogled nanjo je bil z galerij, ki so jo obdajale), morda pa tudi zaradi specifične lege izven mesta, čeprav v njegovi bližini. Namenjena je bila zabavi in hkrati začasnim vojaškim namestitvam. Že v času nastanka je bila deležna različnih odmevov, lahko bi rekli kolizije interesov – po eni strani navdušenja, saj je arhitekt Joseph Benedikt Withalm z njeno postavitvijo rešil prebivalstvo nadležnega problema nameščanja vojske, ki je bila reden gost v mestu zlasti v letih 1847-1859, po drugi strani pa je včasih zbudila negotovanje, morda tudi zavist, zaradi dogajanja v njej in okoli nje, zaradi radoživosti, katere središče je postala,² morda pa tudi zaradi hitre, poceni, kvalitetne in lepe gradnje, ki je hitro in bogato poplačala trud in iznajdljivost podjetnega lastnika.

Ob Kolizeju prihaja do kolizije interesov tudi danes, vendar še bolj izrazito in boleče kot nekdaj. Na eni strani je tisti del stroke, ki se zaveda pomena stavbe v času in njene pričevalnosti za sedanji trenutek in prihodnost ter jo želi ohraniti, obnoviti in oživiti, na drugi strani pa je mogočni kapital, ki ne prepozna spomenika, temveč le kup težav in stroškov. Tem bi se najraje izognil z rušenjem in postavitvijo novega kolosa. O tem so se razpisali že mnogi avtorji,³ vendar odgovorni, ujeti med Scilo in Karibdo, očitno premalo pogumni, da bi ostali zvesti načelom varovanja, zaenkrat še ne najdejo prave poti, ki je sicer navzven jasna: združiti kapital s pozitivnim odnosom do kulturne dediščine. Morda si novodobni lastnik domišlja, da podobno kot Joseph Benedikt Withalm pred 150 leti spreminja manjvredno področje v ponos in okras Ljubljane, sebi pa v čast in dobiček. Toda Withalm je dejansko spremenil nekdanjo gramozno jamo v veličasten objekt, ki je bil mestu v okras, njemu samemu pa vir zaslužka. Danes je sijaj njegove stavbe sicer res nekoliko zbledel, vendar pod patino časa še vedno lahko slutimo nekdanjo lepoto. Novi lastnik bi se lahko spremenil v princa, ki s poljubom prebudi princeso iz večdesetletnega spanja, ji vrne nekdanji sijaj, sam pa postane pravi vitez sodobnega časa, z vsemi častmi in zaslužki,

ki sodijo zraven. A ne – raje bi jo preprosto pokopal. Sicer ji želi postaviti mogočen nagrobnik, a kljub vsemu – v zavesti ljudi bi v tem primeru ostal zapisan zgolj kot grobar.

Zgodovina stavbe

Prvi zametki ideje o gradnji stavbe segajo v leto 1844, ko je graški arhitekt Joseph Benedikt Withalm predlagal Ljubljanskemu magistratu, da bi v Ljubljani na lastne stroške zgradil Kolizej za namestitev vojaških enot, ki so se na poti iz Gradca oziroma Dunaja proti severnim italijanskim deželam in nazaj ustavljale v Ljubljani.⁴ Stavba naj bi sprejela tisoč petsto vojakov, zgradil bi jo po zgledu graške, ki je nastala po njegovi zamisli in bila njegova last, pa tudi delovala bi po sorodnih načelih. Najprej bi ustanovil Zavod za zavarovanje vojaških namestitev (Militär-Einquartierungs-Assecuranz-Anstalt). Za vsakega vojaka bi lastniki hiš, ki so bili sicer dolžni poskrbeti za namestitev vojske v mestu, prispevali tri goldinarje letno. Denar bi moral biti na voljo od 1. januarja za tekoče leto. Kdor bi še pred začetkom gradnje položil za vsakega moža 40 goldinarjev, bi bil oproščen plačevanja takšnega namestitvenega zavarovanja do konca življenja, kdor bi to napravil v dveh obrokih, bi bil oproščen plačevanja za deset let, kdor pa tega ne bi zmozel, lahko še vedno plačuje vsako leto sproti, vendar mora biti denar položen eno leto vnaprej (torej eno leto, preden ga je mogoče unovčiti). S pomočjo tako zaračunane zavarovalnine – zakupnine⁵ bi si zagotavljal sredstva za delovanje ustanove kot prehodne kasarne. Pa tudi za lastnike hiš bi bilo to bistveno ugodnejše kakor nameščanje vojakov v lastnih domovih, v katerih včasih še za družino ni bilo dovolj prostora. Kot je razvidno iz nadaljevanja korespondence, je predlagal magistratu, da bi Kolizej zgradil vrh opuščene gramoznice, »uredil vrt med Lattermannovim drevoredom ter oskrbovalnim skladiščem (Verpflegsmagazin), ter mestni park (Volksgarten)«. Zavezal se je tudi, da bo ustanovil zimsko jahalno šolo in restavracijo.⁶

Magistrat je njegovo ponudbo sprejel v celoti, vključno z dejavnostmi, ki bi lahko služile tudi obiskovalcem. 21. januarja 1845 je Laibacher Zeitung objavil Withalmov poziv vsem lastnikom hiš v Ljubljani, da mu vnaprej plačajo najem sob za vojake, ki bi jih sicer morali namestiti v lastnih prostorih; z običajnimi najemniki bodo gotovo dobili višje najemnine, kot jo bodo sami prispevali za vojsko, poleg tega bodo vojaki živeli v skupnosti, v bližini oficirjev, ki jih bodo lahko nadzorovali.⁷ V maju je pozval vse, ki ponujajo gradbeni material, naj mu pošljejo svoje ponudbe, ter napovedal polaganje temeljnega kamna za konec maja isto leto.⁸ Temeljni kamen je bil položen 31. maja 1845 ob 17.00 ob sodelovanju in simbolični podpori štirih vej oblasti. Pravzaprav so bili položeni štirje vogelni kamni: enega je kot predstavnik deželne vlade položil